

Élet a GDP-n túl – növekedés versus fejlődés²

Bevezetés

A növekedés és a fejlődés a modern közgazdaságtan legtöbbet tárgyalt, legizgalmasabb témakörei közé tartozik, és széles körű szakmai – sőt tágabb – viták középpontjában áll. Nem mindegy, hogyan definiáljuk őket, s ennek kapcsán az sem mindegy, hogyan mérhetjük az egyikük vagy a másikuk változásait. Tudatában kell lennünk annak, hogy a gazdasági teljesítmény mérésére kialakult, évtizedek óta széles körben elfogadott mutatószámok – mint a GDP – sem képesek teljes mértékben megragadni a gazdasági teljesítmény egészét. Még nagyobb gondot – de legalábbis félreértést – okozhat, ha a gazdasági teljesítmény mérésére használt mutatókat a fejlődés mérőszámaiként értelmezzük: a növekedés és a fejlődés között természetesen van összefüggés, de a két fogalom nem ugyanazt takarja.

A „növekedés versus fejlődés” vita 2008-tól kapott új lendületet. 2008 februárjában jött létre – Nicolas Sarkozy akkori francia köztársasági elnök kezdeményezésére – az a neves közgazdászokból álló csoport, amelynek hivatalos neve „Bizottság a gazdasági teljesítmény és a társadalmi haladás mérésére” volt, s amelyet a világ a csoport vezetőjének nevére leginkább „Stiglitz-bizottságként” ismer. E bizottság feladata az volt, hogy a fejlődés méréséhez keressen szempontokat, s ajánljon e szempontok alapján újabb mutatószámokat. A csoport intenzív munkája bő másfél évig tartott, az eredményeket 2009 szeptemberében egy nagyszabású rendezvény keretében mutatták be Párizsban. A munka azonban nem ért véget a bemutatóval; a csoport munkájának eredményei megjelentek számos szervezet (mint például a nemzeti statisztikai hivatalok vagy az OECD) tevékenységében is, s hatásuk ily módon időtállóan tűnik.

A „Stiglitz-bizottság” célkitűzései az alábbiak voltak:

- „a GDP mint a gazdasági fejlődés és a társadalmi haladás mutatószáma korlátainak azonosítása, ideértve a mérésével kapcsolatos problémákat is”;

1 Egyetemi docens, dékán, PhD, BGF Külkereskedelmi Kar.

2 Life beyond GDP – growth versus development.

- „annak végiggondolása, hogy milyen pótlólagos információ szükséges a társadalmi haladás relevánsabb mutatószámainak előállításához”;
- „alternatív mérési eljárások megvalósíthatóságának megítélése, valamint a jelenleg rendelkezésre álló statisztikai információ megfelelő tálalásának megvitatása”.³

A jelen tanulmány célja az, hogy – a „Stiglitz-bizottság” jelentésére koncentrálva, annak a fenti célkitűzésekkel összhangban tett tizenkét ajánlását bemutatva, illetve azokhoz kapcsolódva – áttekintést nyújtson a kérdésköréről, a lehetséges elméleti megoldásokról és a gyakorlati kivitelezés során jelentkező problémákról, az előrelépés vélt és valódi korlátairól.

Jövedelem, fogyasztás, termelés

A gazdasági teljesítmény mérésével kapcsolatban a bizottság jelentése a következő alapvetet fogalmazza meg: „Az anyagi jólét értékelésénél vizsgáljuk inkább a jövedelmet és a fogyasztást, semmint a termelést” (Stiglitz et al. 2009: 12).

A jelentés hangsúlyozza, hogy a GDP, amely évtizedek óta egy általánosan elfogadott mérőszám (gyakran túlzottan is elfogadott; sokszor többet is értenek bele, mint amit valóban mutatni képes), maga sem mentes a metodológiai problémáktól. A GDP mint mérőszám „előállításának” több problémája is van (a nem regisztrált termeléstől a csak becsülhető értékű gazdasági tevékenységekig), de ha – egyelőre jobb híján – eltekintünk ezektől a problémáktól, akkor azt mondhatjuk, hogy a GDP alapvetően a piaci termelést méri, és annak mérésére hasznos (ha nem is tökéletes) eszköz.

A komolyabb problémák akkor jelentkeznek, ha a GDP-t a jólét mérésére szolgáló mutatószámként értelmezzük – ugyanis nem az. A jelentés készítői megjegyzik, hogy a jólét mérésére a régóta ismert (és a statisztikai hivatalok által rendszeresen kiszámított) mutatók közül is léteznek a GDP-nél jobbak: ilyen lehet a nettó nemzeti jövedelem vagy éppen a háztartások jövedelme, illetve fogyasztása. Nyilvánvaló, hogy további részletekbe menő felmérésekkel előállíthatók még finomabb mutatószámok is. A kérdés ezekkel kapcsolatban kettős: (1) Mi legyen ezek konkrét tartalma? (2) Hogyan „adhatók el”, hogyan kommunikálhatók az alternatív, esetleg teljesen új mutatószámok?

Fontos hangsúlyozni mind a metodológiai, mind pedig a kommunikációs problémák

3 Stiglitz et al. (2009: 7). Az itt szereplő magyar nyelvű szövegek minden esetben az angol nyelvű tanulmány szövegének a szerző által készített magyar fordításai.

jelentőségét. Azzal együtt, hogy a GDP sem tökéletes mutatószám, hosszú évtizedek alatt „bejártódott”, széles körben elfogadott indikátorrá vált. Egy új mutatószám esetében is időre van szükség ahhoz, hogy az indikátor széles körű elfogadottságot élvezzen – s a szakmai szempontok mellett nagyon komolyan kell figyelembe venni a politikai kommunikálhatóságot is. Külön bonyodalmat okoz, hogy a különféle technikai, metodológiai és kommunikációs problémák a világ különböző részein más-más formában és mértékben jelentkezhetnek, így megoldásuk – s annak révén a mutatószám nemzetközi összehasonlíthatóságának biztosítása – sem egyszerű feladat.

A jelentés második fontos ajánlása így hangzik: „Hangsúlyozzuk a háztartások nézőpontját” (Stiglitz et al. 2009: 13). Amint azt a jelentés megjegyzi, azáltal, hogy vizsgálatainkat (így indikátorainkat) az eddigieknél jobban összpontosítjuk a háztartások életkörülményeinek vizsgálatára, az állampolgárok egyéni életszínvonala jobban feltérképezhető lehet. Ez nagyon fontos dolog, mert számos esetben jelentős különbség van az egy főre jutó GDP és a háztartások reáljövedelmének alakulása között.

Fontos, hogy a háztartásközpontú megközelítésnek figyelembe kell vennie a szektorok közötti pénzáramlást is. E pénzáramlás körébe tartoznak például az adók, a kormányzati támogatások, a kamatfizetések vagy a természetbeni kormányzati szolgáltatások.

A nagy kérdés e szempont érvényesítésekor az, miként lehet úgy megvalósítani a javaslatot, hogy az eredmény egyszersmind átlátható legyen. Egyetlen mutatószám kialakítása nagyon komoly módszertani kihívás, több mutatószám megfelelő „tálalása” pedig komoly kommunikációs feladat.

A szerzők harmadik javaslatukban a *flow* és a *stock* típusú változók párhuzamos kezelésének szükségességére hívják fel a figyelmet: „A jövedelmet és a fogyasztást a gazdagsággal együtt vegyük figyelembe” (Stiglitz et al. 2009: 13). E szemlélet deklarált célja a jelenlegi és a jövőbeli jólétre gyakorolt hatások figyelembevétele.

A bizottság álláspontja szerint szükség van átfogó, a javak összességét felölelő mérlegekre, ezekhez pedig elengedhetetlen az aktívák és a passzívák átfogó számbavétele. Ahogyan azt az anyag megállapítja: „A gazdagság mérőszámai kulcsfontosságúak a fenntarthatóság méréséhez” (Stiglitz et al. 2009: 13).

Természetesen e szemszögből a meglévő készletek megfelelő értékelése alapvető kérdés. Ugyanakkor igen bonyolult is, még a jól felmérhető, fizikailag megjelenő készletek esetében is. Mit tudunk kezdeni például az árak ingadozásával, vagy hogyan befolyásolja egy-egy készlet értékét egy esetlegesen megjelenő új technológia?

A metodológiai kérdések mellett e ponton felmerül még egy fontos probléma: a gazdasági szereplők hajlandósága a tényleges információk szolgáltatására nem min-

dig korlátlan. Ha felméréseink nem valóság-hű információkon alapulnak, úgy bármilyen jól definiált indikátorunk van is, hamis eredményeket kaphatunk.

A következő javaslat – „Adjunk nagyobb hangsúlyt a jövedelem, a fogyasztás és a gazdagság megoszlásának” (Stiglitz et al. 2009: 13) – arra mutat rá, hogy az átlag típusú mutatók mellett más, az eloszlást megvilágító jelzőszámokra is szükség van. A jelentés kiemeli, hogy a medián típusú jelzőszámok különösen hasznosak lehetnek e tekintetben: általuk információkat nyerhetünk a „tipikus” egyén helyzetére vonatkozóan. Ugyanakkor szükséges, hogy információval rendelkezünk a népesség felső és alsó rétegeiről is.

A javaslat megvalósítása természetesen nem egyszerű. Nagy kérdés, hogyan lehet megfelelően strukturálni az elérhető információt. Jól érthető, hogy fontos feladat a jövedelem és a gazdagság együttes megoszlásának bemutatása – kérdés, hogy a gyakorlatban hogyan kivitelezhető mindez. A struktúrán túlmenően maga a tartalom (mit is foglaljon magába a kialakítandó mutatószám?) is számos kérdést vet fel.

A piacon túl: objektív és szubjektív jólét

A GDP, illetve a jövedelem, a fogyasztás és a termelés problémakörén túlmutatóan a jelentés szerzői a társadalmi haladás méréséhez szükséges szempontokat is megfogalmaztak. Ezek közül első javaslatukban azt fogalmazzák meg, hogy „Terjesszük ki a jövedelem mérőszámait a piacon kívüli tevékenységekre” (Stiglitz et al. 2009: 14).

Nyilvánvaló, hogy a javaslatban foglaltak megvalósítása fontos lépés lehet egy a gazdaság és a társadalom teljesítményéről, működéséről alkotott tisztább, valóság-hűbb kép megalkotása felé. Ugyanakkor a GDP kapcsán tapasztalt problémák e lépéssel hatványozódnak: az adatok megbízhatósága erősen kérdéses, az esetleges koncepcionális különbségek pedig nagyban nehezíthetik az összehasonlítás (kiemelten a nemzetközi összehasonlítás) megvalósítását. Az egyik kulcskérdés e szempontból a szabadidő értékelése – mint tudjuk, ez számos tényezőtől függ (amelyek közül csak a két legfontosabb: az anyagi helyzet, illetve a kulturális háttér).

További, általánosabb kérdés, hogy miként számszerűsíthetjük a preferenciák közötti (kulturális, történelmi stb. okokból fennálló) nemzetközi különbségeket. Ez a piaci tevékenységekre vonatkozóan sem egyszerű feladat, a nem piaci tevékenységek felmérésére irányuló kísérleteink esetén azonban még bonyolultabb lehet.

Az életminőségnek léteznek objektív és szubjektív dimenziói. Már az objektív dimenziók figyelembevétele is jelentősen tágítja az elemzést. A bizottság jelentése szerint: „Az életminőség az emberek objektív feltételeitől és lehetőségeitől függ. Lépéseket kell

tenni az emberek egészségi, iskolázottsági, személyes aktivitási és környezeti feltételeinek jobb feltérképezésére. Különösképpen jelentős erőfeszítéseket kell tenni robusztus és megbízható, az étellel való megelégedettséget előre jelezni képes mérőszámok kidolgozására a társadalmi kapcsolatok, a politikai véleménynyilvánítás és a bizonytalanság mérése terén” (Stiglitz et al. 2009: 15).

A jelentés szerzői az életminőség objektív dimenziói közül az alábbiak figyelembevételét javasolják:

- „anyagi életszínvonal (jövedelem, fogyasztás és gazdagság);
- egészség;
- iskolázottság;
- személyes tevékenységek, beleértve a munkát;
- politikai véleménynyilvánítás és kormányzás;
- társadalmi kötődések, kapcsolatok;
- környezet (jelenlegi és jövőbeli feltételek);
- bizonytalanság (akár gazdasági, akár fizikai jellegű)” (Stiglitz et al. 2009: 14–25).

A dimenziók fontossága nem lehet kérdéses, ha valóban és érdemben túl akarunk lépni a pusztán gazdasági szemléleten. A nehéz feladat a minőségek számszerűsítése, amennyiben mérőszámot, mérőszámokat kívánunk előállítani. Természetesen nem lehetetlen a kvantifikálás, sokkal inkább a nemzetközileg egységes (és nem csupán formailag egységes, hanem a valóban tartalmi összehasonlíthatóságot biztosító) eljárásban történő megállapodás elérése vethet fel komoly nehézségeket.

A szerzők szerint ugyancsak kiemelkedően fontos az egyenlőtlenségek feltárása: „Az életminőség jelzőszámainak minden lefedett dimenzió vonatkozásában ki kell terjedniük az egyenlőtlenségek átfogó bemutatására” (Stiglitz et al. 2009: 15).

Ahhoz, hogy ez megvalósítható legyen, megfelelő mérőszámok szükségesek (minden egyes elemzett dimenzióra vonatkozóan). Fontos, hogy a mérőszámok kialakításakor, illetve az eredmények értékelésekor figyelembe kell venni az egyes dimenziók közötti kapcsolódásokat, korrelációkat. A nagy kérdés az, hogy miként tehető „fogyaszthatóvá” a jelzőszámok hosszú listája. E kérdésre válasz lehet egy átfogó index létrehozása – ez esetben a kérdés arra vonatkozik, hogy milyen súlyokkal szerepeljenek benne az egyes dimenziók.

Az egyes dimenziók közti kölcsönhatások kezelése, amint azt már jeleztük, nagyon fontos pont. A jelentés szerzői leszögezik: „Fel kell mérni az egyének szem-

pontjából az életminőség különböző dimenziói közötti kapcsolatokat, és az így nyert információt fel kell használni a különböző területekre ható politikák tervezésekor” (Stiglitz et al. 2009: 15).

Igen fontos tehát az egyes területek közötti interdependencia, az esetleges kumulatív hatások kezelése. Az elméleti megoldáson túlmenően további kérdést jelent a gyakorlati hatásosság: egyrészt hogyan lehetnek hatásosak olyan politikák, amelyek különböző területekhez kapcsolódnak, másrészt pedig integrálhatók-e az egyes területekhez kapcsolódó (és e területek érdekei alapján vezérelt) politikák?

További gondot okoz az aggregálás. „A statisztikai hivataloknak olyan információkat kell szolgáltatniuk, amelyek lehetővé teszik az életminőség különböző dimenzióinak aggregálását, ezáltal különböző indexszámok megalkotását” (Stiglitz et al. 2009: 16).

Egy átfogó mérőszám megalkotása igen összetett feladat. Léteznek összetett indexek (pl. Human Development Index; az OECD Better Life Indexe), s az elmúlt években ismertségük és elismertségük is jelentősen növekedett. További hasonló indexek is kidolgozhatók, de a tartalom harmonizálása – nemzetközileg is összehasonlíthatóvá tétel – nehéz feladat. Elsősorban nem a formális harmonizáció okoz gondot; annál sokkal problematikusabb a tartalom tényleges harmonizációjának biztosítása.

Túllépve az objektív jólét dimenzióin, a szerzők megállapítják: „Mind az objektív, mind a szubjektív jólét mérőszámai kulcsfontosságú információt nyújtanak az emberek életminőségéről. A statisztikai hivataloknak be kell építeniük felméréseikbe az emberek életértékelésére, élvezeti tapasztalataira és prioritásaira vonatkozó kérdéseket” (Stiglitz et al. 2009: 16).

A szubjektív mérőszámok kétségkívül érdekes és értékes információt nyújtanak, ám ezek egyelőre többnyire viszonylag kis mintát átfogó felméréseken alapulnak. Nagy kérdés, vajon működik-e a kis felmérések módszertana széles körű adatgyűjtés esetében is, illetve kivitelezhető-e (fizikailag) „nagyban” és rendszeresen az adatgyűjtés?

Fenntarthatóság

A jelentés készítői kiemelt hangsúlyt helyeztek a fenntarthatóság kérdésre: „A fenntarthatóság értékeléséhez szükség van a jelzőszámok egy világosan meghatározott együttesére. A kiválasztott jelzőszámok megkülönböztető jegyének annak kell lennie, hogy úgy is értelmezhető, mint valamely alapvető »készletek« változásai. A fenntarthatóság valamilyen pénzben kifejezett indexének helye van e mutatók között, de a dolgok jelenlegi állása mellett a fenntarthatóság gazdasági szempontjaira kell összpontosítania” (Stiglitz et al. 2009: 17).

Igen fontos megállapítása az anyagnak, hogy a fenntarthatóság kérdése kiegészíti a jelenlegi jólét kérdését. Elkerülendő tehát a kettő összekeverése – ez nem feltétlenül annyira egyszerű feladat, mint amennyire első látásra tűnhet.

A fenntarthatóság kérdésének megítéléséhez olyan jelzőszámokra van szükség, amelyek a jövőbeli jólét szempontjából döntő fontosságú tényezőkre vonatkoznak. A korábban már említett „készletek” felmérésének és értékelésének jelentősége itt különösen nagy, és sajátos problémákat is felvet. Nem mindegy, hogy e „készleteket” külön-külön mérjük (valamilyen természetes mértékegységben), vagy átváltjuk értéküket egy pénzügyi mutatóba. E ponton felmerül az az önmagában is bonyolult kérdés, hogy miként becsüljük fel a „készletek” értékét. Megjegyzendő, hogy a kérdés akkor is felmerül, ha reálmennyiségekről beszélünk: nem tudhatjuk, hogyan változik időben az adott „készlet” szűkössége és fontossága. A pénzügyi mutatóba való konvertálás kérdése további problémákat vet fel. Miként mérjük a piaci értéket? Hogyan kezeljük (statisztikailag) ezen érték jövőbeli változásait (a trendek változását, illetve a rövid távú ingadozást)?

A fenntarthatóság aspektusai közül a legszélesebb körben a környezeti tényezőkre vonatkozók ismertek. A bizottság jelentése is külön javaslatban hívja fel a figyelmet ezek fontosságára: „A fenntarthatóság környezeti aspektusai külön követendők, fizikai jelzőszámok egy jól kiválasztott együttese alapján. Különösen szükség van egy olyan jelzőszámra, amely világosan mutatja közelségünk mértékét a környezetkárosítás veszélyes szintjeihez (mint ahogy erre a klímaváltozás vagy a tengerek túlhalászása kapcsán gondolunk)” (Stiglitz et al. 2009: 17–18).

Nyilvánvaló, hogy a környezet állapotának valamilyen szintjét igen nehéz (sőt akár lehetetlen) pénzben kifejezni. A környezet állapotának bemutatásához fizikai mutatók különböző együttesei van szükség. Különösen fontos ezen mutatók megléte a környezet visszafordíthatatlan, illetve egyszeri változásainak esetében. Jó példát kínálnak erre a klímaváltozás hatásait kifejező, világos jelzőszámok. A jelen egyik nagy kérdése, hogy miközben a környezeti megfontolások globálisan egyre inkább teret nyernek, igen jelentősek a területi különbségek is e tekintetben. Környezeti problémáink megoldhatósága szempontjából kulcsfontosságú, hogyan lehet ez utóbbiakat csökkenteni – a megfelelő jelzőszámok ebben akár politikailag is segíthetnek.

Záró megjegyzések – hogyan tovább?

A „Stiglitz-bizottság” munkája – ez mára jól látható – jelentős lendületet adott az alternatív, a jólét, a társadalmi haladás mérésére törekvő gondolkodásnak. Ennek okai között az egyik nyilvánvalóan a meggyőző szakmai háttér, de ugyanennyire fontos az

a nyilvánvaló politikai támogatás, amelyet ez a nagyszabású projekt élvezett. Annak köszönhetően, hogy ez a támogatás azóta sem halt el, s hogy kulcsfontosságú nemzetközi és nemzeti szervezetek, mint az OECD, az EU, a Világbank, illetve minisztériumok, nemzeti statisztikai hivatalok adnak intézményi és szakmai kereteket az egyes elképzelések kipróbálására, részletes tervek születhettek a javaslatok gyakorlati megvalósítására, s néhány esetben már eredményekről is beszélhetünk.

Fontos volt a projekt sikere szempontjából a jól megválasztott pillanat. A bizottság kutatásai a pénzügyi és gazdasági világválság kirobbanásának és első szakaszának idején valószínűleg jóval nagyobb figyelmet kaptak, mint amennyi átlagos konjunktúra idején jutott volna nekik. A kezdeti lendület – az ezen írásban is jelzett számos elméleti és gyakorlati probléma ellenére – kitart; a siker szempontjából különösen fontos, hogy a jelentkező nehézségeket a korábbi/jelenlegi szemlélet korlátaival, problémáival vessük össze.

Hivatkozások

Stiglitz, J. E. – Amartya, S. – Fitoussi, J.-P. (2009): Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress; http://stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf.